

Kezelhetetlenül forró
A klímaváltozás még inkább megkeseríti
az arab világban élők sorsát

Elhúzódo aszályok, pokoli hőhullámok és gyakoribb homokviharok várhatók

Nabil Musza kurd környezetvédő hat évvel ezelőtt, több mint tízéves külföldi tartózkodás után arra tért vissza Irakba, hogy az ország teljesen megváltozott. Nyáron portengerré váltak a folyók, amelyekben annak idején egész évben úszhatott. Az égről eltűnt a valamikor ott röpökdő gólyák és gémekek hada. A szárazság arra kényszerítette a földműveseket, hogy felhagyjanak a növénytermesztéssel; a – régebben ritkának számító – porviharoktól fojtogató lett a levegő. Muszát elfogta a tettvágy, és csatlakozott a Nature Iraqhoz, egy helyi környezetvédő csoporthoz, hogy zöld megoldásokért tudjanak lobbizni. A kurd hatóságok jóformán rájuk se hederítenek. „Kisebb gondunk is nagyobb a klímaváltozásnál” – mondja Nabil Musza. A klímaváltozás iránti közöny jellemző az egész Közel-Keletre és Észak-Afrikára, miközben egyre súlyosbodnak az ezzel kapcsolatos problémák. A németországi Max Planck Kémiai Kutatóintézet szerint elhúzódo aszályok, pokoli hőhullámok és egyre gyakoribb homokviharok várhatók Rabattól Teheránig. A már eleve hosszú száraz évszakok még tovább tartanak majd, és még szárazabbak lesznek, elsorvasztván a termést. Egyre fokozódó problémát jelentenek a hőkitörések is – ezekben az országokban rendszeresek a halálos áldozatokat követelő nyári hőmérsékletek. Ha ez néhány évig elnyúló tendencia, akkor ijesztőnek tűnik; ha néhány évtizeden át tart, akkor már a végső időket idézi. Az intézet előrejelzései szerint a közel-keleti és észak-afrikai

nyári hőmérsékletek több mint kétszer olyan gyorsan fognak emelkedni, mint a világátlag. A 46 °C vagy a feletti szélsőséges hőmérsékletek 2050-re körülbelül ötször lesznek valószínűbbek, mint voltak századunk elején, amikor átlagosan évente 16 napon keresztül értek el hasonló csúcsot. 2100-ra a „nedvesség nélküli” – a páratartalom és a hő mértéke – olyan magasra emelkedhet az Öbölben, hogy teljesen lakhatatlanná teheti azt egy a *Nature*-ben megjelent tanulmány szerint (bár a folyóirat legstótebb előrejelzései azon a feltevésen alapulnak, hogy [az üvegházhatású gázok] kibocsátását nem sikerül csökkenteni). Tavaly Irán közel állt ahhoz, hogy megdöntse az 54 °C-os igazolhatóan rögzített melegrekordot, amelyet Kuvaitban mértek egy évvel ezelőtt.

Kiszáradva és elégedetlenül

A víz jelenti a másik problémát. Először is a Közel-Keleten és Észak-Afrikában kevés van belőle, továbbá a klímaváltozás miatt számítani lehet a csapadék mennyiségének csökkenésére. Néhány területen, mint például a Marokkói Mezeta fennsíkján, akár 40 százalékkal is csökkenhet. (A klímaváltozás nagymértékű esőzéseket is okozhat az olyan partmenti országokban, mint például Jemen, de ezt valószínűleg ellensúlyozni fogja a nagymértékű párolgás.) A szomjas haszonnövények öntözésével kínlódo gazdálkodók egyre több kutat ásnak, évszázados víztartó rétegeket csapolva le ezáltal. Egy NASA-műholdak méréseit felhasználó tanulmány szerint a Tigris és az Eufrátesz medre 144 köbkilométernyi édesvizet vesztett (ez körülbelül a Holt-tengernek megfelelő vízmennyiség) 2003 és 2010 között. A csökkenés nagy része annak tudható be, hogy kiszivattyúzták a talajvizet, hogy pótolják az elmaradt csapadékot. A klímaváltozás

politikailag még bizonytalanabbá teszi a térséget. Amikor Kelet-Szíriát 2007 és 2010 között aszály sújtotta, másfél millió ember menekült el a városokba, ahol sokaknak küzdeniük kellett a megélhetésükért. Iránban az 1990-es évek óta tartó szélsőséges aszályok sora tehetetlen földművesek ezreit kényszerítette a vidék elhagyására. Széles körű viták forrásául szolgál, hogy ezek az események pontosan milyen mértékben járultak hozzá a 2011-ben kitört szíriai háború kirobbanásához és a legutóbbi iráni zavargásokhoz. Minden bizonnyal tovább tetézték azokat a bajokat, amelyekből sokan szenvedtek addig is mindkét országban. A vízhiánynak már a puszta réme is konfliktusokhoz vezethet, ahogy az államok igyekeznek vízellátásukat biztosítani a folyók alsóbb szakaszán lakó szomszédok kárára. Amikor Etiópia egy hatalmas gátat kezdett építeni a Níluson, amellyel gyakorlatilag elzárta volna a folyamot, Egyiptom – amelynek szinte egész vízellátása a folyamra épül – háborúval fenyegetődött. A Tigrisen, az Eufráteszen és más folyókon épülő török és iráni gátak hasonló haragot váltottak ki az aszályok sújtotta Irakban.

A tudósok lépéseket dolgoztak ki, amelyek segítségével az arab országok alkalmazkodni tudnának a klímaváltozáshoz. A mezőgazdasági termelést át lehetne állítani hőtűrő fajtákra. Követni lehetne Izrael példáját, amely víztakarékos, csepegtető öntözési rendszert használ. A városokat át lehetne alakítani, hogy csökkenjen a „városi hősziget-hatás”, amely az épületekből és autókból kiáramló hő miatt melegebbé teszi a városokat a környező vidéki területeknél. Mindezek kipróbálására az arab kormányok – amelyeket gyakran más gondok foglalkoztatnak – kevés erőfeszítést tettek. Musza elmondta, hogy a kurd hatóságokat, amelyeknél próbálkozik valamit elérni, lefoglalja az Iszlám Állam elleni harc, egy kudarcba fulladt, függetlenségről szóló népszavazás, illetve jelenleg a kapcsolatok rendezése Irak központi kormányával Bagdadban. A politika gyakran útjában áll a problémák megoldásának. Az országok csak ritkán képesek egyezségre jutni abban, hogy miként osztozzanak a

folyók és víztartó rétegek kincsén. Gázában, ahol betegségekkel fenyeget, hogy tengervíz és szennyvíz szivárog be egy túlhasznált víztartó rétegbe, az Izrael és Egyiptom által emelt blokádnak megnehezíti a sótalanító üzemek építését és működtetését. Libanonban nem sok remény van arra, hogy a pártellentétek miatt széthúzó kormány bármit is tenni fog, hogy elébe menjen a csökkenő vízellátás – környezetvédelmi minisztérium által is megjósolt – problémájának. Az olyan országoknak, mint Irak és Szíria, ahol a háború tönkretette az infrastruktúrát, nagy megpróbáltatást fog jelenteni egy szárazabb és forróbb jövőre való felkészülés.

Néhány ország legalább kísérletet tesz az üvegházhatású gázok kibocsátásának mérséklésére. Marokkó gigantikus méretű naperőművet épít a sivatagban, hasonlóan az Egyesült Arab Emírségekben lévő Dubajhoz. Szaúd-Arábia nem fog leállni az olajexporttal, de tervezi egy olyan naperőmű megépítését, amely körülbelül kétszázszorosa lesz méretében a jelenleg üzemelő legnagyobb ilyen létesítménynek. A térség más napszáta országaihoz hasonlóan a napenergiát költségkímélő megoldásnak tekinti, amivel növelhető a villamosenergia-ellátás, és csökkenthető az energiaforrások támogatása. „Amikor először belefogtam, az emberek úgy néztek a környezetvédőkre, mint a fák elvakult védelmezőire.” – meséli Szafa al-Dzsajusszi, a Független Aktivisták Ligája (IndyAct) nevű bejrúti természetvédő civil szervezet vezetője. – Jelenleg úgy gondolom, hogy a legfontosabbak a gazdasági érvek.” A közel-keleti és észak-afrikai államok keveset tudnak tenni önmagukban a klímaváltozás hatásainak mérséklésére. Elkerülhetetlen lesz azonban, hogy alkalmazkodjanak hozzá. Eddig nyomasztóan kevés történt az ügy érdekében. „Néha úgy érzem, mintha taposómalomban örlődnék” – vallja be Nabil Musza.

(The Economist)

1 Tree-hugger: az angol kifejezés azokra a környezetvédőkre utal, akik a fák kivágása ellen akár úgy is tiltakoznak, hogy azokat a testükkel védelmezik. A cikkben a libanoni kultúra és örökség szerves részét képező cédrusok védőire utal.

John Butler

„A föníciaiak nyomában”
Josephine Quinntól

Josephine Quinn: *A föníciaiak nyomában (In Search of the Phoenicians, Princeton University Press, 2017. december, 360 oldal) című könyvének recenziója*

Föníciaiak nem léteztek, ezért nem is fogjuk megtalálni őket. Egyszerűen fogalmazva ezt az állítást akarja bebizonyítani Josephine Quinn ebben az úttörő tanulmányban. „Annak tisztázásával szeretném kezdeni – írja a szerző –, hogy a föníciaiak nem léteztek egy öntudatra ébredt nép vagy közösség formájában.” Néhányan valóban így hívták magukat, a görögök pedig föníciaiakként utaltak Földközi-tengeri hajósok és kereskedők egy szinte legendás keverékére, de tényleges kilétüket illetően tévedésben voltak.

A „föníciai” kifejezés végül mindenkire vagy senkire sem vonatkozott; a történelem előrehaladtával nemzeti jellegű kreálmánnyá váltak, akiket olyan különböző népek vallottak ösükknek, mint a libanoniak és az írek. Quinn az utóbbiakkal kezdi könyvét: a cselekmény azonban nem a kékkellő mediterrán partokon, hanem egy Baile Beag (‘Kisváros’) nevű helyen bontakozik ki; ezen a képzeletbeli helyszínen játszódik Brian Friel – az „ír Csehov” – *Translations (‘Fordítások’)* című, 1980-ban írt darabja. Hugh O’Donnell, egy idős iskolamester Vergilius *Aeneis*éből idézi azt a részt, ahol a költő a hódítók nyelvén siratja az ősi Karthágó pusztulását. Hugh írre fordítja ezt, de érezhető az ironia, mivel Friel darabjának nyelve angol. Karthágót föníciai városnak tekintették, és a 19. század elején néhány ír tudós nyilvánvalóan azt hitte, hogy valamikor a távoli múltban volt egy föníciai település Írországbán, sőt még az ír nyelv is az ősi föníciaiból fejlődött ki! Hasonlóképpen Quinn a „Nincsenek tevék Libanonban” tréfás címet adja első fejezetének, jelezvén, hogy a libanoniak nem tekintik magukat arabnak, mert az ősi föníciaiaktól eredeztetik magukat.

Meglepő ötlet ez egy olyan kihívó elmélet előterjesztéséhez, amely alapvetően azt sugallja, hogy a föníciai nép más emberek nacionalizmusának

köszönhető elmeszülemény, és olyan tágabb kérdések megfontolásához vezet el bennünket, mint például magának a nemzeti hovatartozásnak és identitásnak a mibenléte. Ez az a pont, ahol Quinn, az oxfordi történész igazából rátalál a saját hangjára, és lebilincseli az olvasó figyelmét. A föníciaiakat sokszínű embercsoportnak tartja, akik közt fennállhatott némi kötelék, de soha nem alkottak egy országot vagy „közösséget”. Köteléknek számított többek között például a Héraklész megfelelőjének számító Melkart [az egyes helyeken Baállal azonos] isten tisztelete, akinek a kultusza Türoszból eredt (a város a Fönixet tartotta alapítójának), és terjedt el a mediterrán térségben, de Quinn más közös elemeket is felfedez a pénzverés, a költészet, a dráma, a művészet, a nyelv és a régészeti leletek, valamint a tengerjárás, az építészet és a felfedezések együttes tevékenységeinek tanulmányozása során.

Mindenesetre emberek nem válnak egy néppé attól a ténytől, hogy közös tárgyak vagy tevékenységek kötik őket össze: Hérodotosz, aki valószínűleg a „föníciai” kifejezés megalkotója volt, róluk írva elmondta, hogy a Vörös-tenger vidékéről származtak, és a mediterrán térségben telepedtek le. Így azt mondhatjuk, hogy Hérodotosz talán amiatt „találta ki” a föníciaiakat, hogy megkülönböztesse őket a görögöktől és a többi néptől; a fönix – *phoenix* – szó görögül ténylegesen *pálmafát* jelent, és a legkülönfélébb országokban vannak pálmafák. Mint Quinntól megtudjuk, az „első föníciai” valószínűleg az emesai Héliodorosz volt (Kr. u. 3–4. évszázad), aki szerelmi regényében, az *Aithiopikában*² önmagát „Emesából való phoenixnek” nevezte. Ez valószínűleg a tébolyodott elméjű Heliogabalus császár (217–22) uralkodása alatt történt, aki Emesából származott, és akinek idején virágzott a „fönicianizmus”; még a római érmék előlapján is pálmafák díszeltek. Quinn következőképpen úgy tekint a föníciaiakra, mint kulturálisan különféle emberek szétágazó csoportjára (mint amilyenek maguk a görögök is), nem pedig egy nemzetre, és meggyőzően érvel amellett, hogy a föníciai „nemzet” leginkább a

² A regény magyarul *Sorsüldözött szerelmesek* címmel olvasható Szepegy Tibor fordításában.

19. és 20. századi nacionalista mozgalmak elmeszüleményének tekinthető, annak ellenére, hogy ez csak része annak, amit Peter van Dommelen régészprofesszor a „föníciai” szó „jelentésére ráakódott palimpszeszt” kifejezéssel illet.

Ugyanakkor úgy is olvashatnánk ezt, mint egyszerűen annak a szemléletmódnak egy részét, amellyel a 21. században szeretjük látni a dolgokat; a nacionalizmus egy ideje már leáldozóban van (kivéve néhány kelet-európai ország és napjainkban az Egyesült Államok esetében), és a mára a sokszínűség lett a büvszó. Quinn kezei közt a föníciaiak egy „olvasztótégely”-szerű csoport ellentétévé lesznek, a név pedig egyszerűen arra utal, hogy az embereket hajítja az azonosságkeresés vágya, legyen az akár a sajátjuk, akár másoké, mert segítségével könnyebb rendet rakni a dolgok között. Quinn sokat ír az azonosságkeresésről könyvében, ezért szerepelnek benne az írek és a libanoniak, ahogy az ősi Karthágó, az ókori Levante térsége, és a modern kori Tunézia is. Mintha valaki kijelentené: „most mindannyian föníciaiak vagyunk”.

A föníciaiak nyomában az identitás kérdésével foglalkozik. „Az igazság az – árulja el olvasóinak Quinn –, hogy jöllehet a történészek állandóan a halottakat vallatják, azonosságtudatuk után kutatva, nem tudjuk, hogy valójában hogyan vélekedtek magukról az emberek a múltban. Vajmi kevés bizonyítékunk van arra, hogy a föníciaiak egyetlen népként vagy nemzetként gondoltak volna magukra. Ha hihetünk a tanulmány írójának, az emberek úgy gondolkodtak az identitásról, mint a saját városukhoz tartozásról: szidóniak, türosziak vagy karthágóiak voltak, akik valamilyen általánosan elfogadott kulturális, gazdasági, vallási vagy társadalmi hagyományokat tettek magukévá. Idővel „kulturális és politikai eszköznek számított” föníciaiaknak lenni, de soha nem vált a mai értelemben vett „identitássá”. Quinn arra a következtetésre jut, hogy a modern nacionalizmus hozta létre a föníciaiakat, együtt az ősi mediterrán térségről alkotott modern elképzeléseink számos más hozadékával; ez a szemlélet a korai újkorból származik, a 19. századra nemzetelméletekké fejlődött, amelyekben egy mítosz állt az újraalkotott múlt középpontjában. Kiváló 19. századi példának bizonyul-

na Finnország (a nem létező „nemzet”) és rekonstruált „nemzeti” eposza, a *Kalevala*, amelyet Elias Lönnrot állított össze számos középkori forrásból. Az embereknek szükségük van a nemzeti eposzokra, és ha nincs nekik, akkor szerezhettek egy kis történelmet vagy mitológiát újonnan feltámadt nemzeti büszkeségük táplálásához.

A könyv végén Quinn visszatér Írországba és Karthágó példájához, amely annak ellenére, hogy a rómaiak sóval hintették be, nem pusztult el. A szerző megmutatja, hogy az identitás fogalma képlekeny: a múltban ennek nemzeti oldala jóval kevesebbet jelentett, mint – csak hogy néhány példát említsünk – Melkart közös kultusza vagy az, hogy egy bizonyos földrajzi térségben az emberek előszeretettel hajóznak és kereskednek. Josephine Quinn elegánsan megírt és nagy kutatómunkáról tanúskodó könyve talán több kérdést vet fel, mint amennyit megválaszol, de mindenképpen arra szólítja fel az olvasót, hogy másképp lássa a „nemzeti lét” egész koncepcióját, és hogy megkérdőjelezze annak módját, ahogy emberi lények tekintenek egymásra és osztályozzák magukat. Végül is, lehet föníciai tényleg mindenki vagy éppen senki sem. *A föníciaiak nyomában* című könyv alapos forrásfeldolgozás eredménye; a sűrűn írt jegyzetek és a bibliográfia több mint száz oldalt foglalnak el, a jegyzetek közül pedig sokat tovább szaporítanak még hozzászólások, további idézetek és pontosítások. Így kell kinéznie egy tudományos kutatásnak; a szerző nem is ír olyasmiről, amit ne tudna megfelelő hivatkozásokkal alátámasztani. Szerzőlötti műveltséganyag van a könyv mögött, ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy Quinn azokkal az olvasókkal is megtalálja a hangot, akik nem szakértői a mediterrán civilizációnak. Szép befejezést ad a műnek, hogy Quinn visszatér Írországba James Joyce által (több más író társaságában), aki – mint a szerző kétségtelenül tudatában van – egy befejezetlen mondattal zárta le a *Finnegan ébredése* (*Finnegans Wake*) című regényét, ami újra elkezdődik az elején.

John Butler a kanadai University College of the North nyugalmazott professzora.

(Asian Review of Books)

A temetkezés tuti biznisz? Miért aggódnak a temetkezési vállalkozók?

A gyászolók – információk birtokában – már nem mindig teszik azt, amit mondanak nekik, vagy fizetnek annyit, amennyit csak elkérnek tőlük.

Percenként több mint száz ember hal meg. Ezek a halálesetek nemcsak bánatot okoznak egyes embereknek, hanem hasznot is hajtanak mások számára. Amerikában az évi 2,7 millió körüli halálozási szám 2017-ben 16 milliárd dollár (4513 milliárd forint) értékű ipart tart fenn, több mint 19 000 temetkezési szolgáltatónak és több mint 120 000 alkalmazottnak adva munkát. Franciaországban a temetkezési szektor becslések szerint 2,5 milliárd eurót (822 milliárd forintot) ér. A német temetkezési piac 2014-ben 1,5 milliárd eurót (493 milliárd forintot) ért, és közel 27 000 embert foglalkoztatott, akiknek egyhatoda temetkezési vállalkozó volt. Nagy-Britanniában a közel kétmilliárd font (741 milliárd forint) értékűre becsült ipar alkalmazásában több mint 20 000 ember áll, akiknek egyötöde temetkezési vállalkozó.

Az elkövetkező évtizedekben, ahogy a háború után született ún. „baby boom” generáció tagjai megöregednek, az 1000 emberre eső évi halálozási ráta 2050-ig Amerikában a mai 8,3-ról 10,2-re fog emelkedni, Olaszországban 10,6-ról 13,7-re, és Spanyolországban 9,1-ről 12,8-ra. A folyamatosan bővülő ügyfélkör láttán, a pénzügyi menedzserek – a kockázatkereső vállalkozásitöke-befektetőktől a jó öreg nyugdíjpénztárig – egyre inkább beszállnak a halál-bizniszbe. 2017-ben az Ontario-i Tanárok Nyugdíjpénztára 117 millió fontért (közel 4 milliárd forintért) megvette Spanyolország egyik legnagyobb temetkezési vállalkozását a 3i Grouptól, egy brit magántöke társaságtól, és növelte annak részesedését egy hasonló francia cégben. A halottakra épülő üzlet rendkívül kiszámíthatónak tekinthető, más iparágak nincsenek rá befolyással, alacsony kockázattal jár, inflációkövető és magas jövedelmezőségű.

A világ némely részén azonban mélyreható változások tapasztalhatók a temetésekkel kapcsolatos igények terén. Ahogy Thomas Lynch költő és esszéista írta a *The Undertaking* (Temetkezési vállalkozás, 1997) című bölcs könyvében egy amerikai kisvárosban gyakorolt „komor mesterségéről”: „Minden évben eltemetnek pár százat városom lakóiból. További két vagy három tucatot elviszek a krematóriumba elégetni. Koporsókat, sírkamrákat és urnákat árulok. Melléküzletként sírkövekkel és síremlékekkel foglalkozom. Ha megbízás van rá, gondoskodom a virágokról.” A társadalmi, vallási és műszaki változások azzal fenyegetnek, hogy a feje tetejére áll ez a modell. Észak-Amerikában mindinkább az esemény tervezése válik napjaink temetkezési vállalkozójának feladatává, mondja Sherri Tovell, aki a kanadai Windsorban temetkezési vállalkozó. Az általa legutóbb rendezett temetéseken tiki kunyhó, margarita koktél, karaoke és pizzaszállítás szerepeltek a kívánalmak között. Némelyek papot akarnak hívni, hogy „az élet ünneplését” vezesse, mások tűzijátékkal szeretnének hamvakat lövellni az égbe. A régivágású vállalkozóknak igencsak nehezükre esik megtalálni helyüket az effajta bolondozásban. Egy másik – „közvetlen hamvasztásként” ismert – irányzat pedig egyáltalán nem szán nekik szerepet. Amellett, hogy az üzletágnak szélesebb palettán kell kínálnia szolgáltatásait, egyre erősödő versennyel néz szembe termékeit tekintve is. Mindez a koporsókészítés miatt van. „Régebben vettünk egy drága koporsót, és a temetés benne volt az árban” – emlékszik vissza Dan Isard temetkezési tanácsadó az Arizona állambeli Phoenixben. Az iratlan egyezmény úgy szólt, hogy a halottal méltó módon bánunk, a családok pedig nem kérdezik meg, hogy van-e más lehetőség az 1000 vagy 2000 dollárba (280 000, illetve 560 000 forintba) kerülő koporsó helyett, vagy hogy tényleg szükség van-e a balzsamozásra. Az üzlet mutat némi hasonlóságot a prostitúcióval, vélekedik Dominic Akyel, a Kölni Egyetem [szocioökonómiai magatartást vizsgáló] Reinhard Selten intézetének igazgatója. Nem tiltja a törvény (ahogy a prostitúciót sem egyes helyeken), de tabutémának számít, és

„természetesen nem illik megvitatni vagy alukodni róla”.

A vállalkozó régebben folyamatosan érkező ügyfelekre támaszkodhatott, akik kevés kérdést tettek fel, és akiktől (rendszerint férfiak voltak) ő maga is csak keveset kérdezett. Protestáns vagy katolikus? Nyitott vagy zárt koporsót óhajt? Vagy némely részén a világnak, temetést vagy hamvasztást szeretne? Az ügyfelek egy újabb generációja azonban már nem adja át halottait gondolkodás nélkül a legközelebbi temetkezés-rendezőnek. Más megoldások után néznek, legyen az egy új típusú vállalkozó, egy temetéseket „lebonyolító” szállodalánc, vagy akár az Amazon vagy a Walmart áruház koporsó vagy urnaválasztéka.

Kemény verseny

„Temetések zajlanak éttermekben, éjszakai szórakozóhelyeken, esküvők helyszínén, elegáns vidéki klubházakban, és ez nem sok jót ígér – mondta Bill McReavy minneapolis-i vállalkozó élénken bólogató társainak az Amerikai Temetkezési Vállalkozók Országos Szövetségének (NFDA) rendez évi összejövetelén 2017 őszén Bostonban. Az NFDA ügy számít, hogy az üzletág bevételei nem fognak emelkedni 2016 és 2021 között. Ennek egyik oka, hogy az emberek hosszú ideje előszeretettel választják a hamvasztást – nemcsak olcsóbb a temetésnél, hanem a szertartások szélesebb körét teszi lehetővé. „Két hamvasztásból jön be ugyanannyi, mint egy temetésből” – mondja David Nixon, illinois-i temetkezési vállalkozó. Ahogy a családok egyre jobban szétszóródnak, a rokonok kisebb valószínűséggel gondolják a sírokat szülővárosukban. S mivel az emberek egyre inkább nemcsak egy helyhez kötődnek, több helyszín után fogja el őket a vágy, ahol végső nyugalomra hajthatják fejüket.

A vallásos országokban még mindig az elhantolás van szokásban; Írország halottainak 82, Olaszország pedig 77 százalékát temeti így. Az amerikaiaknak viszont több mint a felét elhamvasztják; ez a szám 1960-ban kevesebb mint 4 százalék volt, 2035-re pedig várhatóan 79 százalékra fog emelkedni. Bostonba egy kínai küldöttség ingyenes „gyászenyhítő pirulák-

kal” állított be, de alapvetően azért jöttek, hogy a hamvasztásról tanuljanak, amely Kínában az 1995-ben mért 33 százalékról 2012-re 50 százalékra emelkedett. Japánban szinte általánosan elterjedt gyakorlat – itt megtisztulásként tekintik a következő élet előtt. A hamvasztásnak még lejjebb mehet az ára. Egy Amszterdamtól nyugatra fekvő ipari parkban egy alacsony épület számos olcsó online temetkezési szolgáltatás főhadiszállásának ad otthont, amelyek közül mindegyik ugyanahhoz a céghez, az Uitvaart24-hoz (Temetés24) tartozik, és közvetlen hamvasztást ajánlanak: egyszerű koporsót, szállítást, hűtést és égetést rokonok jelenléte nélkül, 1250 euró (400 000 forint) körüli áron. „Ügyfeleinknek vagy nincs pénze, vagy elég értelmesek ahhoz, hogy ne akarjanak költekezni” – mondja Jan-Jaap Palma, az egyik tulajdonos. Három éve fogtak vállalkozásukba, és jelenleg több mint 2600 temetést bonyolítanak le évente. Palma úr arra pályázik, hogy Hollandia legnagyobb temetkezési szolgáltatója legyen. Az emberek növekvő számban választják a közvetlen (temetési szertartás nélküli) hamvasztást – köztük valószínűleg a 2016-ban elhunyt David Bowie volt a legismertebb. Amerikában jelenleg ily módon történik a hamvasztások egyharmada. A Dignity (‘Méltóság’), Nagy-Britannia egyetlen, tőzsdére bevezetett temetkezési szolgáltatója tavaly „Simplicity Cremations” (‘Hamvasztás az egyszerűség jegyében’) néven kezdett el ajánlani temetkezési szolgáltatásokat. Simon Cox szóvivő úgy számol, hogy 2030-ra a brit hamvasztásos temetések 10 százaléka közvetlen hamvasztás lesz. Ennek nemcsak anyagi okai vannak. Sok gyászoló megemlékezik szeretettől, de ezt egyszerűen nem köti össze a test eltüntetésével, és nem látja indokoltnak, hogy a temetkezési vállalkozót is bevonja. Mivel nem kell aggódni a holttest miatt, a maguk választotta időben gondoskodhatnak saját rendezvényükről a helyi hotelben. A komor viktoriánus temetést lassan felváltják a vidámabb, személyes jellegű ünneplések” – mondja Simon Cox.

A bostoni gyűlésen a testnek és a szertartás elfajta szétválasztása aggasztó tendenciának tűnt. „Hol van a díszvendég? ... Nincs halottnézés, csak üres koporsó, nincs balzsamozás.

Mi értelme van? – kérdezi Michael Nikodemus virginiai temetkezési vállalkozó, kétségbeesésben égnek emelt kézzel, egy üres koporsóról készült diát mutatva. Az olyan tanfolyamok, mint a „Hamvasztással kapcsolatos hívások kezelése” megtanítják a résztvevő vállalkozókat, hogy miként fogadják a „mennyibe kerül a hamvasztás?” jellegű keresztkérdéseket. Amikor a magát ügyfélnek feltüntető hölgy megkérdezi, hogy hozhat-e urnát a Hobby Lobby kézművesboltból, akkor emlékeztetni kell, hogy azokat az urnákat nem hamvak tárolására tervezték. A „csak körbenézek” típusú vásárlóknak pedig ezt tanácsos mondani: „Csodálom az Ön kellő gondosságát”, és javasolni kell, hogy kérdezzék meg a kedvezményes árú hamvasztási szolgáltatókat arról, hogy miként lehetnek biztosak abban, hogy a földi maradványok tényleg szeretteiktől származnak.”

Zöldtemetés

A hamvasztás, akár közvetlen, akár más formájában nem egyedüli vetélytársa a hagyományos típusú elhantolásnak. Egy 2015-ben készült tanulmány szerint a negyvenes éveikben járó és ennél idősebb amerikaiak több mint 60 százaléka gondolkodik „zöldtemetésben” balzsamozás nélkül és biológiailag lebomló koporsóval, ha egyáltalán szóba jön a koporsó. Öt évvel ezelőtt ez az arány csak 40 százalék feletti volt. Jimmy Olson wisconsini vállalkozó, aki környezetbarát temetésekkel foglalkozik, következtetésnek tartja, ha „valakit, aki egész életében az újrahasznosítás híve volt, és üzemanyag-takarékos Toyota Priussal járt, mindezek után egy betonkriptába teszünk a föld alá, lezárt műanyag koporsóban, testét vegyszerekkel telepumpálva”. Az amerikaiak évente 70 000 köbméter keményfát temetnek el, amelyet nagyrészt az óriási haszonkulcs-csal dolgozó temetkezési vállalkozóktól szereznek be – ez elegendő lenne 2000 családi ház megépítéséhez. 1,6 millió tonna vasbetont használnak a kriptákhoz. A hamvasztás egyre elterjedtebb lesz, részben azért, mert kevésbé tűnik pazarlónak. Ugyanakkor a(z egyre nagyobb) testek elégetése energiát fogyaszt. Egy

hagyományos gáztüzelésű krematórium testenként 320 kilogramm szén-dioxidot küld a légkörbe (amennyit egy húszórás autót), továbbá 2-4 gramm fogtömegekből származó higanyt. Nagy-Britanniában jelenleg több mint 270 zöldtemető van, és a temetések 9 százaléka ökotemetés a Sunlife biztosítótársaság szerint. Az elgondolás nemcsak a takarékosága miatt bír vonzerővel. Gordon Tulley feleségével két temetkezési zöldparkot üzemeltet: egyet egy lincolnshire-i mezőn, egy másikat pedig Yorkshire-ben egy erdős területen. A balzsamozatlan testek egyszerű gyorsan nagy fűzfakoporsóban nem túl mélyre ásozt sírokban nyugszanak a fák alatt. „A [másuttól] 180 cm túl mélyen van a testet bomlasztó baktériumok számára” – magyarázza Tulley úr. Sokkal kellemesebb parkokat látogatni, mint temetőket, akár a halál előtt, akár utána. Előre pontosan le lehet foglalni, ahol szeretnénk, hogy nyugalomra helyezzenek bennünket, tudjuk meg a Tulley-cég weboldaláról: „Nem sírsorokban temetünk, hanem bárhová, ahová Önnek vagy családjának leginkább megfelel.” Vannak halálos betegek, akik családi pikniket rendeznek a helyen, ahol majd pihenni fognak. Egy sírhely meglátogatása nem csekély jelentőséggel bír egy gyermek számára, ha boldog emlékeket őriz egy akkor még élő szülőről.

A „fogyasztók effajta izlésbeli” változásai elbizonytalanítják a temetkezési szolgáltatókat. Válaszaik a felháborodástól a változás elfogadásáig tartó skálán mozognak; a legtöbben struccpolitikát folytatnak. Mindezek a reakciók az NFDA összefüggésén is megmutatkoztak. Ott szinte szlogenként hangzott el a „Nem tudják, hogy mit nem tudnak”. Ez arra vonatkozik, hogy a szakma képviselőinek feltehetően „meg kell nevelni” az embereket a hagyományok, a megemlékezés és – legfőképpen – a temetkezési vállalkozók jelentőségével kapcsolatban. Azonban nem mindegyikük küzd a pánikeltés vagy az ujjal mutogatás módszerével a változás ellen. Néhányan látják ennek szükségességét. Az iparág egyik nagy öregje szerint az összefüggés – amely egyébként a Best Day Of My Life (‘Életem legjobb napja’) című dallal nyílt meg – „régebben csak a hardverről

szólt: halottaskocsikról, koporsókról és balzsamozáshoz használt szerekről, ma minden a szolgáltatások körül forog”, mondja ügyes fiatalok egy csoportjára mutatva, akik abban segédkeztek, hogy a vállalkozók felkerüljenek a Facebookra és az Instagramra. Vegyük például Olson urat. Zenetanárnak tanult, vásárolt Wisconsinban egy temetkezési céget, annak két kápolnája közül az egyiket étteremmé alakította, az NFDA-ban pedig ő lett az, akihez fordulni lehet zöldtemetés ügyében. Walker Posey, akinek a nagyapja asztalos volt, apjának pedig hagyományos temetkezési üzlete van Dél-Karolinában, egy nap a szeretné a családi vállalkozást „életet ünneplő” céggé változtatni, amely éppúgy rendez esküvőket és keresztelőket, mint temetéseket. Mark Musgrove Oregonban – hogy „elnyerje az újdonságot kedvelők tetszését” – urnahelyeket árul egy hippitémájú, átalakított Volkswagen buszban a temetőjében. „A gyászra való igény változatlan – mondja –, csak más módokat kell találnunk a kifejezésére. Egy kerti partiról készült kép némelyeknek többet jelenthet, mint egy halott test szemlélése.” Egyes vállalkozók – ahelyett, hogy csak igazodnának a fogyasztói igényekhez – ténylegesen a változás előmozdítóivá válnak. A mérnökök évtizedek óta kutattak az elhantolás vagy a hamvasztás társadalmilag elfogadható alternatívája után. Észak-Amerikában néhány krematórium manapság gyakran „zöld”, „folyékony” vagy „láng nélküli” hamvasztásnak is nevezett lúgos hidrolízist (alkaline hydrolysis) ajánl. Ha a vízügyi szakemberek le tudják győzni idegenkedésüket a szennyvíz-csatornában feloldott állapotban lévő holttestektől, akkor Nagy-Britannia is követi a példát. A folyamat lényege, hogy lúgos oldatban oldják fel a testet, majd porrá őrlik a csontokat. Átlagosan a hagyományos hamvasztásnál kibocsátott szén-dioxid hetedét termeli. Joe Wilson a lángmentes-hamvasztásra használt gépeket áruló Bio-Reponse Solutions cég vezetőjétől megtudjuk, hogy a családok környezetvédelmi okokból választják, de azért is, mert szelídebb módszernek tűnik a tűznél. A cég legújabb ajánlata a lángmentes kisállathamvasztó gép. Csaknem minden ötö-

dik amerikai temetkezési szolgáltatónak szerepel a listáján a halott kisállatok hamvasztása; a Mintel piackutató cég szerint minden negyedik brit kisállat-tulajdonos vagy már gondoskodott, vagy szeretne a jövőben gondoskodni valamiféle búcsúztatásról négy lábú barátai számára. Tulley úrnál kaphatók az úgynevezett „Összetartozás nyugvóhelyei”, ahol zöldtemetőjében újra együtt lehetnek a házi kedvencek és gazdáik, „ha majd eljön az idő”. A Bio-Response készülékben akár húsz kisállat számára is van egyszerre hely, mindegyiknek saját fülkével. De egyszerre csak egy viziló fér be – teszi hozzá érdekességként Wilson úr. Egy másik mód, hogy a hamvasztásból pénzt csináljanak, a hamvak további sorsával kapcsolatos. Az Ascension nevű brit startup vállalkozás a „világűr szélén” szórja szét őket – egy harminc kilométeres hőlégballonos emelkedés után – és az eseményről készített videófelvétel is az ajánlatok közt van. A kegyeleti iparágban dolgozó Lori Cronin fülbevalójára mutatva mondja: „Édesanyám mindig velem van; magammal viszem, bármerre megyek is, még úszok is vele.” A SecuriGene, egy kanadai biotechnológiai cég arra hívja az embereket, hogy „ünnepeljék az életet annak legtisztább formájában”: küldjenek vérmintát az elhunytból és 500 dollárt (kb. 140 000 forintot); cserébe a cég visszapostáz egy rozsdamentes acélból készült kis kapszulát, amely a kivont DNS-t tartalmazza.

Ahogy az előrelátó vállalkozók a szokatlan és újszerű irányába nyitnak, földhözragadtabb versenytársaik úgy látják, inkább költséghatékonyabbá teszik az alaptermékeket. Az Amazon, az Alibaba és a Walmart koporsók és urnák széles választékát kínálja az interneten. Eddig viszonylag kevés vásárló akadt, de ha a vásárlók idővel majd szembesülnek az árakkal, és észreveszik, hogy a temetkezési vállalkozók gyakran óriási haszonkulccsal dolgoznak. Amerikában az ilyen termékek eladásából származó bevétel, amely még mindig a vállalkozók jövedelmének közel egyharmadát jelenti, az utóbbi öt évben csökkenést mutat az NFDA adatai szerint. Ugyanez jellemző azokra az összegekre

(további 14 százalék), amelyek a testek ravatalra való előkészítéséből folynak be – ez a legfontosabb, amit a szakképzés során tanulnak.

A technika egyéb módon is tájékozottabbá teszi az ügyfeleket. Egyre megszokottabbá válnak a temetkezési szolgáltatókról szóló értékelések a Google-on vagy a Yelphez hasonló weboldalakon. Az amerikai Funeralcity weboldal segít az árak összehasonlításában. A Dignity cég vitában áll egy brit ár-összehasonlító oldallal, a Beyond-dal (kb. 'A túloldalon'), amely tavaly azt állította róla, hogy a piaci árnál jóval többet kér el ügyfeleitől. 2017 utolsó negyedében a Dignity figyelmeztetései az új piaci szereplők okozta fokozódó versennyel kapcsolatban a részvényárak nagyfokú csökkenéséhez vezettek. A csökkenés ez év januárjában is folytatódott, amikor a Dignity arra kényszerült, hogy jócskán levigye az árait, piaci részesedését megőrzendő. „Tegyék fel magukat a Google-ra!” – harsogja az egyik oktató egy NFDA-szemináriumon, ahol az ezredfordulósokhoz (azaz Y-generációhoz) való hozzáállás volt a téma. „Vagy megváltoznak, vagy eltűnnek a süllyesztőben! – mondja egy másik. – Minden a hashtagról ('kettőskeresztől') szól.” Néha nem könnyű feladat a szakma képviselőibe belénevelni, hogy megfelelő módon használják a közösségi oldalakat, mondja Zachary Garbow, aki egy munkatársával együtt otthagytta az IBM-t, hogy Funeral Innovations ('Temetési Innovációk') nevű cégüket megalapítsák. Elmeséli, hogy olyan vállalkozóknak kell tanácsot adni, akik halottaskocsik és koporsók képeivel akarják elárasztani a Facebookot: „Kérem, ne tegyék ezt! Ne reklámozzák a halált!”

Egyre több gyászoló szeretné az interneten élőben közvetíteni (sztrímelni) a temetéseket: Nagy-Britanniában sok helyszínen lehetséges az ilyen virtuális jelenlét. Még inkább közkedveltek a gyakran online halottbúcsúztatók és temetési videók. Michiganben a FuneralOne cég olyan szoftvereket árul, amelynek segítségével évente több ezer készül. A bostoni összefüggő fekete öltözetet

viselő fiatalember egy drónt mutat, amelyel csapata az országot járja, hogy háttérrel filmezzon ezekhez a „személyre szabott búcsúztatókhoz”. A közelben ülők kezüket a fülükre tapasztják a prezentációját kísérő dübörgő zene hallatára.

A halottaknak két életük van, fejtette ki Robert Hertz szociológus 1907-ben egy tanulmányban: az egyik anyagként a természetben, a másik társadalmi lényként a kultúrában. Az internet nagyban kitágítja ezt a második tartományt, az üzleti vállalkozások pedig ugrásra készen állnak, hogy segítsenek „virtuális gyertyákkal” és QR-kódokkal, amely egy sírkőre ráragasztva kapcsolódik az elhunyt előtt online tisztelő oldalhoz. A Facebook ma már emlékdalt (Memorialised Accounts) kínál fel, hogy világgá tegye: a fiók használója meghalt. Sok profil éveken keresztül halála után is fennmarad és működik. Nem szeretné viszont Facebook-fiókját megszüntetni azoknak több mint egyharmada, akik a Cake oldalára regisztráltak – ez a startupvállalkozás arra próbálja rábírnai az embereket, hogy osszák meg halál előtti kívánságaikat. Franklin Rooseveltnek talán tetszett volna a Cake. Családjá csak pár nappal azután találta meg az utasításaival teleírt négy oldalt – egy „a lehető legegyszerűbb szertartásról”, dísztelen fakoporsóval, halottaskocsi és balzsamozás nélkül, nem betonozott vagy kikövezett sírhellyel –, amikor e kívánságok nagy részét már figyelmen kívül hagyták. Ez vezette Jessica Mitfordot 1963-ban a The American Way of Death (Halál amerikai módra) című könyv megírására: „Nagy az esélye, hogy a vállalkozó fogja eldönteni, milyen egy »megfelelő« temetés... Még akkor is, ha [az elhunyt] az Egyesült Államok elnöke.” Egy javított kiadásban, amely posztumusz jelent meg 1998-ban, Mitford családóttan ír arról, hogy milyen kevéssé változtak a dolgok azóta: az árak egyfolytában emelkedtek, a vállalkozók pedig még mindig olyan szolgáltatásokat adtak el, amelyekről ügyfeleik nem tudták, hogy visszautasíthatják-e, illetve túlságosan zavarban voltak ahhoz, hogy azokat megkérdőjelezzék.

Nemes vállalkozás

Ha Mitfordnak lenne sírja, ahonnan feltámadna (nincs neki; hamvait a tengerbe szórták), örülhetne némely változásnak, amelyek lassan felrázzák a kegyeleti ipart, még ha hagynának is számára maguk után esztétikai szempontból kívánivalót. Thomas Lynch, aki 2013-ban társszerzőként még egy könyvet kiadott a *The Good Funeral* (A jó temetés) címmel, úgy véli, hogy az iparág önmaga legnagyobb ellensége. Az, hogy a hangsúlyt dolgok eladására helyezték, és így „helytelenül az anyagot tekintették fontosnak”, nyilvános bizalmatlanságot váltott ki. Ennek ellenére rendíthetetlen védelmezője a temetkezési vállalkozó szerepének annak lényegét illetően: „ez ígéretet jelent arra, hogy a halottak eljussanak a számukra kijelölt helyre.”

„Az embereknek jogosan óvakodnak attól, hogy dobozokat adnak el nekik – mondja. – Bárki nyélbe tud ütni egy ilyen üzletet egy katalógus és egy hitelkártyagép birtokában. A holttestnek nyújtott szolgáltatás miatt fordulunk temetkezési vállalkozóhoz.” Erre a szolgáltatásra mindig szükség lesz, vezessen akár közvetlen hamvasztáshoz, akár egy cseperedő fa alatti csendes bomláshoz, vagy végződjék az éjszakai eget megvilágító rakétában, és bármennyire szorosan kötődjék is az életről való megemlékezéshez, amely utána következik. Azoknak a temetkezési vállalkozóknak, akik megértették ezt, nincs mitől félniük.

(The Economist)

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Csajághy György, zenetanár-népzene-kutató, történész, Pécs

Erdős Márton PhD-hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola, Budapest

Faragó Péter közvélemény-kutató, Budapest

Grebelyné Kiss Evelin biofizikus, gyógyszerfejlesztési projektmenedzser, Budapest
Kapronczay Károly történész, egyetemi tanár, Budapest

Dr. Makkos Nándor, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest, doktorandusz

N. Szabó József professor emeritus, Nyíregyházi Egyetem

Szulovszky János történész-etnográfus, MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest

Dr. Tóth I. János, habilitált egyetemi docens, Szeged

Törő László Dávid (PhD), történész, Debrecen

Dr. Udvarvölgyi Zsolt történész, szociológus, főiskolai docens, Apor Vilmos Katolikus Főiskola, Vác

TARTALOMJEGYZÉK

Tóth I. János: Strukturális sokféleség vagy globalizáció 1

SZÁZADOK

Csajághy György: A hun-magyarok 33 ezer éves boszniai piramisa. 9

Udvarölygi Zsolt: Támogatás és hála

Források Antall József és Germanus Gyula kapcsolatáról. 20

N. Szabó József: A Magyar Kommunista Párt felfogása a

népi demokratikus útra „lépett” szomszédos országokkal kiépítendő

kulturális kapcsolatokról (1946 ősze – 1948) 27

Erdős Márton: Gróf Teleki Pál

és a második világháború kirobbanása (1939) 42

MŰHELY

Makkos Nándor – Grebelyné Kiss Evelin: Fenntartható fejlődés. 51

Törő László Dávid: Eckhart Ferenc jobbgáysággal kapcsolatos kutatásairól . . . 62

Szulovszky János: Az összehasonlító vallástudomány

egyik alapelvének korrekciója. 70

Fragó Péter: A felsőoktatásban résztvevő hallgatók

általános kulturális háttérismereteiről – A gép okul, az ember butul 78

NAPLÓ

Kapronczay Károly: Francia menekültek

Magyarországon a második világháború éveiben 115

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOKBÓL

Kezelhetetlenül forró. A klímaváltozás még inkább megkeseríti az arab világ-

ban élők sorsát (119) *John Butler*: „A föníciaiak nyomában” Josephine Quinttól

(121) A temetkezés tuti biznisz? Miért aggódnak a temetkezési vállalkozók? (123)

KÉPEK

Károlyi András grafikái

Tisztelt Előfizetőink!

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat 1841-ben jött létre a tudományos ismeretek népszerűsítésére, a magyar társadalom tudásszintjének emelésére. Ennek szolgálatában indította el a Társulat sok évtizede ismeretterjesztő folyóiratait, melyek nélkülözhetetlenné váltak az utóbbi fél évszázad iskolai oktatásában, a tudományos igényű, korszerű ismeretközlésben. A természettudományi és társadalomtudományi tudás terjesztése céljából, mindent megteszünk annak érdekében, hogy lapjaink minél szélesebb közönséghez és minél kedvezőbb áron jussanak el. Ezt szolgálja 2018. évi akciónk, melynek keretén belül a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat által kiadott lapok – az Élet és Tudomány, a Természet Világa és a Valóság – együtt kedvezményesen fizethetők elő. Célunk, hogy Előfizetőink minél kisebb ráfordítással jussanak hozzá a tudomány legújabb eredményeihez, több lap együttes előfizetése csökkenti az Önök eddigi költségeit.

A következő előfizetői csomagokat ajánljuk:

Élet és Tudomány, Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 32 640 Ft helyett 22 800 Ft
Fél évre: 16 860 Ft helyett 12 120 Ft

Élet és Tudomány és Természet Világa együttes előfizetés:

Egy évre: 24 240 Ft helyett 18 000 Ft
Fél évre: 12 660 Ft helyett 9660 Ft

Élet és Tudomány és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 24 600 Ft helyett 18 240 Ft
Fél évre: 12 660 Ft helyett 9840 Ft

Természet Világa és Valóság együttes előfizetés:

Egy évre: 16 440 Ft helyett 10 920 Ft
Fél évre: 8400 Ft helyett 5760 Ft

Akciónk a 2018. évre szóló, egyéves és féléves előfizetésekre érvényes!

A TIT-lapok előfizethetők a Magyar Posta Zrt.-nél:

- személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél
 - telefonon: +36-1-767-8262
- e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu
 - interneten: eshop.posta.hu
- levélben: MP Zrt., 1900 Budapest